

„Duch Prawdy
doprowadzi was do całej prawdy”

Hermeneutica et Judaica 9

doi: [http://dx.doi.org/
10.15633/9788374389426.09](http://dx.doi.org/10.15633/9788374389426.09)

ks. Adrian Mętel¹

ORCID: 0000-0002-0311-0905

Intertekstualność w badaniach biblijnych

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Biblii w Kościele*² wymienia kilka metod stosowanych w badaniach biblijnych, m.in. historyczno-krytyczną, retoryczną, narracyjną i semiotyczną, a także różne podejścia. Współcześnie pojawiają się próby stosowania w analizie tekstów biblijnych metody intertekstualnej, a przynajmniej jej pewnych elementów. Metoda ta oparta jest na zjawisku intertekstualności, identyfikowanym i stosowanym współcześnie w wielu badaniach literackich. Celem tego artykułu jest próba dostrzeżenia potencjalnych możliwości i ograniczeń zastosowania metody intertekstualnej w badaniach biblijnych.

Intertekstualność jako zjawisko literackie

Według Julii Kristevy każdy tekst jest zbudowany na wzór mozaiki cytatów, co oznacza, że stanowi transformację innego tekstu lub tekstów.

¹ Autor jest kapłanem diecezji bielsko-żywieckiej, doktorantem w Katedrze Hermeneutyki Biblijnej i Judaistyki Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

² *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, przekł. i red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 1999.

„Intertekstualność to sfera powiązań i odniesień międzytekstowych, w której uczestniczy dane dzieło [...]. Każdy tekst słowny sytuuje się w polu innych tekstów, naśladując je, kontynuując, przekształcając, pozostając z nimi w relacji pytanie – odpowiedź, a nawet odrzucając je czy unieważniając. Dotyczy to w szczególności dzieła literackiego, które nieodmiennie stanowi element rozległej przestrzeni intertekstualnej, obejmującej nie tylko inne dzieła, ale także pozaliterackie formy wypowiedzi. Znajduje się ono w wielorakich powiązaniach dialogowych z tekstami wypełniającymi tę przestrzeń [...]”³. Droga do takiego sformułowania intertekstualności ma swoją historię.

Intertekstualność swoje początki zawdzięcza Michaiłowi Bachtinowi (1895–1975), radzieckiemu literaturoznawcy, teoretykowi form powieściowych oraz filozofowi. Opierając się na dziełach Fiodora Dostojewskiego oraz François Rabelaisa, przedstawił on pogląd dotyczący dialogiczności między-tekstowych związków w utworach literackich⁴. Jonathan Culler w swojej *Teorii literatury* za istotny uznał pogląd Bachtina, że „dzieła powstają dzięki dziełom wcześniejszym, do których nawiązują, z którymi polemizują, które powtarzają lub przetwarzają... Odczytanie jakiegoś tekstu jego dzieła literackiego polega na uznaniu go za zdarzenie językowe, które nabiera znaczenia w relacji z innymi dyskursami”⁵. Bachtina nurtowała kwestia relacji, jaka zachodzi między literaturą a społeczeństwem, stąd jego przekonanie, że wszelkie odnośniki, jakie znajdujemy w utworze literackim, są czymś wtórnym w odniesieniu do rzeczywistości⁶. Jako pierwszy postanowił on zmienić statyczny podział tekstów na model, w którym kompozycja literacka nie jest czymś biernym, lecz wchodzi w relację

³ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Intertekstualność*, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 218–219.

⁴ Zob. M. Bachtin, *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, Warszawa 1986; M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, przeł. W. Grajewski, Warszawa 1982.

⁵ J. Culler, *Teoria literatury*, tłum. M. Bassaj, Warszawa 1998, s. 44.

⁶ Zob. M. Bachtin, *Problemy literatury i estetyki*, tłum. W. Grajewski, Warszawa 1982, s. 39.

z innymi strukturami⁷. Wprowadził więc do teorii literatury stwierdzenie, że każdy tekst jest zbudowany z mozaiki cytatów. Spowodowało to, że pojęcie intersubiektywności zostało bardzo szybko zastąpione pojęciem intertekstowości. Kontynuatorka jego myśli, Kristeva, społeczno-literackie myśli Bachtina przeniosła na szeroki grunt badań literackich. Zabieg wchłonięcia i przekształcenia jednego tekstu przez inny określiła jako intertekstualność. Zdefiniowała jednocześnie trzy wymiary przestrzeni tekstowej, z którymi wiążą się działania na zespołach semiotycznych i sekwencjach poetyckich. Tymi trzema wymiarami są: podmiot pisarstwa, adresat i teksty zewnętrzne (trzy elementy wciągnięte do dialogu)⁸.

Kristeva nie ukazuje relacji intertekstualnych tylko z punktu widzenia wpływu jednego tekstu na drugi (jak robił Bachtin), lecz uwzględnia potrzebę widzenia pluralizmu kulturowego. Dialog intertekstualny ma się odnosić wyłącznie do samego tekstu. Rozwój intertekstualności w kręgach poststrukturalistów i postmodernistów⁹ doprowadził do bardzo szerokiego patrzenia na to zagadnienie. Zrodziło to skrajny pogląd, że wszystko jest tekstem, także czytelnik, a z nim doświadczenia życiowe i jego historia¹⁰.

W podobny sposób jak Kristeva mówił o intertekstualności Umberto Eco. Charakterystyczne dla jego koncepcji jest usuwanie poza nawias niektórych zjawisk intertekstualnych, cytatów oraz plagiatów. Bierze on pod uwagę tylko cytaty, które są bezpośrednio odnoszone do konkretnych tekstów. Cytaty bowiem, jak twierdzi Eco, opierają się na encyklopedii toposów, w jaką jest wyposażony odbiorca danego tekstu¹¹.

⁷ Por. J. Kristeva, *Słowo, dialog i powieść*, tłum. W. Grajewski, w: *Dialog – język – literatura*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983, s. 394.

⁸ Zob. J. Kristeva, *Słowo...*, dz. cyt., s. 395.

⁹ Takich jak: P. Sollers, R. Barthes, J. Derrida, S. Fish, H. Bloom, P. De Man, U. Eco, M. Riffaterre i inni.

¹⁰ Por. G. Aichele, G.A. Phillips, *Introduction: Exegesis, Eisegesis, Intergesis*, „Semeia” 69–70 (1995), s. 7–18.

¹¹ Zob. U. Eco, *Innowacja i powtórzenie: między modernistyczną i postmodernistyczną estetyką*, „Przekazy i Opinie” 1990 nr 1/2, s. 22–23.

Gérard Genette rozwinął i uszczegółowił rozumienie zjawiska intertekstualności. Mówi o niej jako o jednej z form trans-tekstualności: jeden tekst występuje w drugim, jako cytat, plagiat czy aluzja. Do trans-tekstualności zalicza również takie zjawiska (i pojęcia), jak: para-tekstualność – w odniesieniu do tytułów; meta-tekstualność – w postaci komentarza, który łączy dany tekst z innymi; hiper-tekstualność – zachodzi między tekstem wcześniejszym (hipotekstem) a tekstem późniejszym (hipertekstem); archi-tekstualność – to relacja w obrębie gatunku¹².

Tematykę intertekstualności znajdujemy także w badaniach polskich literaturoznawców, spośród których dla potencjalnych badań biblijnych istotne wydawać się mogą dokonania Ryszarda Nycza. Określa on intertekstualność jako ogół własności oraz relacji między tekstami. Wytworzenie tekstu ma być uzależnione od odbioru i znajomości innych tekstów, stąd autor sygnalizuje wyznaczniki intertekstualności. Literaturoznawca wyróżnia trzy aspekty: pre-supozycję – wskazuje na rolę sądów, wyrażań, tekstów i wzorców stylistyczno-gatunkowych, innych niż te, które zostały bezpośrednio zrealizowane w tekście; rodzaje atrybucji – to przynależności danego tekstu do określonych kontekstów (inne dzieła, style, gatunki); anomalie tekstowe – konwencje i kody mowy tekstów nieanalizowanych odrębnie¹³.

Próbując stworzyć typologię powiązań intertekstualnych, które wyznaczyłyby kierunek analizy dla literaturoznawców, inna polska badaczka Anna Majkiewicz tak określa zjawisko intertekstualności: „Intertekstualność interesuje to, co te elementy znaczą, jakie miejsce zajmują w jego [tekstu – przyp. A.M.] strukturze, jaką grają rolę w jego semantycznym wyposażeniu. Jeśli relacja intertekstualna będzie postrzegana jako znaczeniowórczy element tekstu, wówczas jej

¹² Zob. G. Genette, *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, tłum. A. Milecki, w: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. 4, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia, poststrukturalizm, badania intertekstualne, problemy syntety historycznoliterackiej*, oprac. H. Markiewicz, Kraków 1992, s. 317–366.

¹³ Zob. R. Nycz, *Intertekstualność i jej zakresy*, w: R. Nycz, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Warszawa 1995, s. 83–87.

zdefiniowanie, określenie funkcji oraz wykrycie znaczenia dla intencji tekstu będzie drogą badań o charakterze intertekstualnym”¹⁴. Lektura intertekstualna może więc pozwolić wykryć dodatkowe sensory, które w trakcie lektury linearnej mogą być niedostrzeżone. W badaniach intertekstualnych chodzi zatem o dialog między tekstami, w wyniku którego możemy dostrzec elementy, które dotychczas nie zostały odczytane. Przywołując Stéphane’a Mallarmégo, który napisał, iż: „niemal wszystkie książki zawierają mieszaninę jakichś zamierzonych powtórzeń”¹⁵, Majkiewicz stwierdza, że poza intertekstualnością dzieło literackie byłoby nie do przyjęcia. Dzieje się tak, gdyż dzieło literackie rozumiemy tylko i wyłącznie poprzez odniesienie go do pewnych pierwowzorów, które powstały dzięki innym tekstom. Można z tego wysnuć wniosek, iż niemożliwe jest czytanie tekstu w tzw. „próżni tekstowej”, ponieważ dzieło literackie może istnieć jedynie w systemie literatury¹⁶.

Szczególnego znaczenia nabrało pojęcie intertekstualności w krytyce używanej w kręgach poststrukturalistów i dekonstrukcjonistów. Za pomocą intertekstualności neguje się odrębność poszczególnych utworów, założenie ich jednolitości semantycznej oraz hierarchii strukturalnej, granice otoczenia tekstualnego, rolę autora, odniesienia do rzeczywistości pozaliterackiej¹⁷. W świetle takich konkluzji możliwe jest zagrożenie polegające na skrajnej atomizacji tekstu, oznaczającej, że każdy tekst byłby pozbawiony indywidualnych własności, będąc zaledwie echem nieskończonej liczby innych tekstów *Biblioteki Powszechnej*, jak mówi Charles Grivel¹⁸.

Czy to oznacza, że metoda intertekstualna jest zupełnie niemożliwa do zastosowania w literackiej analizie Biblii?

¹⁴ A. Majkiewicz, *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*, Warszawa 2008, s. 17.

¹⁵ A. Majkiewicz, *Intertekstualność...*, dz. cyt., s. 33.

¹⁶ Zob. A. Majkiewicz, *Intertekstualność...*, dz. cyt., s. 33.

¹⁷ Por. H. Markiewicz, *Odmiany intertekstualności*, w: H. Markiewicz, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989, s. 219.

¹⁸ Zob. C. Grivel, *Thèses préparatoires sur les intertextes*, w: *Dialogizität*, Hrsg. R. Lachmann, München 1982, s. 245; por. H. Markiewicz, *Odmiany intertekstualności*, dz. cyt., s. 223.

Intertekstualność jako (potencjalna) metoda w badaniach biblijnych

Rozwój, wręcz rewolucja hermeneutyczna, w XXI wieku jest nie tylko wspomagana przez szereg dostępnych metodologii, lecz w wielu przypadkach jest kwestionowana przez niektóre z nich¹⁹. Szukając równowagi, bardzo ważne jest to, aby metody hermeneutyczne nie dopuszczały do nieokiełznanej spekulacji nad słowem Pisma Świętego, ale prowadziły do właściwej i pogłębionej analizy tekstu natchnionego.

Gordon J. Thomas twierdzi, że w podejściu literackim do Biblii, w tym w intertekstualności, analiza musi być przeprowadzona na tekście w jego ostatecznej formie, a nie hipotetycznych wcześniejszych wersjach tekstu kanonicznego²⁰. Patrząc jednak na to zagadnienie z punktu widzenia czytelnika, zauważamy, że jest on twórcą własnego, subiektywnego spojrzenia na czytany przez siebie tekst. Dlaczego o tym mówimy? Ponieważ, między innymi z wyżej wymienionych powodów, egzegeci muszą, eliminując nieograniczoną możliwość interpretacji tekstu i związane z tym możliwe subiektywizmy, dążyć do znalezienia właściwej hermeneutycznej metody, wykorzystując zarówno synchronię, jak i diachronię. Konieczne przy tym jest uwzględnienie kontekstu historycznego i literackiego każdego biblijnego tekstu, aby poprawnie wskazać możliwą relację pomiędzy czytelnikiem a tekstem²¹.

Kevin J. Vanhoozer słusznie zauważa, że intertekstualność zarówno potwierdza, jak i kwestionuje tradycyjne idee kanonu²². Kanon potwierdza intertekstualność, ukazując ją w „pracy”. Co to znaczy? Otóż czytając np. Nowy Testament w perspektywie intertekstualnej,

¹⁹ Por. G. A. Phillips, *Sign/Text/Différance: The Contribution of Intertextual Theory to Biblical Criticism*, w: *Intertextuality*, ed. H.F. Plett, Berlin 1991, s. 78–79 (*Untersuchungen zu Texttheorie*, 15).

²⁰ Zob. G.J. Thomas, *Telling a Hawk from a Handsaw? An evangelical response to the new literary criticism*, „*The Evangelical Quarterly*” 71 (1999) no. 1, s. 46–50.

²¹ Por. M.S. Young, *The principle of Reformed intertextual interpretations*, „*Theological Studies*” 62 (2006) no. 2, s. 610.

²² Zob. K.J. Vanhoozer, *Is There a Meaning in This Text?: The Bible, the Reader, and the Morality of Literary Knowledge*, Grand Rapids 1998, s. 134–135.

zauważamy pewnego rodzaju dialog, który został stworzony przez wplecenie w tekst Nowego Testamentu fragmentów, cytatów, aluzji, idei, poglądów (*explicite* czy *implicite*) ze Starego Testamentu. Wi doczne także są relacje z literaturą peritestamentalną, ze starożytną literaturą sapiencjalną i filozoficzną. Vanhoozer wskazuje, że pracujący nad nim egzegeci muszą respektować pewne ograniczenia, aby zapobiec subiektywnej i niekontrolowanej interakcji między dwoma tekstami, w której mogą też uczestniczyć teksty pośredniczące. Stąd kontekst społeczno-historyczny autora i odbiorców tekstu jest w stanie odegrać rolę użytecznych ograniczeń, które pomogą we właściwej interpretacji tekstu natchnionego.

Analizując teksty biblijne, w pierwszej kolejności należy się przyglądnąć także treściowym relacjom intertekstualnym wewnątrz samej Biblii, ponieważ intertekstualność wewnątrzbiblijna jawi się, z uwagi na proces kształtowania przesłania Biblii, jako bardziej podstawowa od relacji międzytekstowych, będących w relacji do tekstów niekanonicznych²³. Wiarygodna egzegeza intertekstualna obejmuje nie tylko odpowiedzialność wobec możliwych intencji oryginalnego autora, ale także gotowość do włączenia znaczeń, które nie zostały wyraźnie wyeksplikowane, a które pojawiają się w dialogu z genotekstem.

Intertekstualność zatem, jak się wydaje, może być pozytywnie wykorzystana w kontekście Pisma Świętego jako całości, co zdaje się wynikać np. ze sporu między Steve'm Moyisem²⁴ i Gregorym K. Bealéem,²⁵ w odniesieniu do relacyjności Starego i Nowego Testamentu, zwłaszcza księgi kanonicznej Apokalipsy²⁶.

Jaki model zastosowania intertekstualności może być użyteczny w badaniach biblijnych? Z różnych perspektyw intertekstualnych

²³ Por. M.S. Young, *The principle of Reformed...*, dz. cyt., s. 615.

²⁴ Zob. szerzej S. Moyise, *The Old Testament in the Book of Revelation*, Sheffield 1995; S. Moyise, *Intertextuality and historical approaches to the use of Scripture in the New Testament*, „*Verbum et Ecclesia*” 26 (2005) no. 2, s. 447–458.

²⁵ Zob. szerzej G.K. Beale, *John's use of the Old Testament in Revelation*, Sheffield 1998.

²⁶ Por. M.S. Young, *The principle of Reformed...*, dz. cyt., s. 618.

propozycja Ellen van Wolde wydaje się prezentować taki model hermeneutyczny, który – oferując odpowiednie zawężenie szerokiego zagadnienia, jakim jest intertekstualność – może być stosowany w literackich badaniach biblijnych. Van Wolde stara się ograniczyć badania wyłącznie do relacji pomiędzy tekstami literackimi. W perspektywie badań biblijnych pisze: „Termin *intertekstualność* może być używany w odniesieniu do analizy i sposobu interpretacji tylko wtedy, gdy zostanie precyzyjniej zdefiniowany i gdy liczba powtarzanych elementów, do których odnosi się [metoda], jest wyraźnie określona. [...] By owocnie korzystać z intertekstualności, trzeba posłużyć się jej ograniczoną metodologicznie wersją”²⁷. Badaczka stara się więc ograniczyć badania tylko do relacji pomiędzy tekstami literackimi. Relacje te wydobywamy dzięki powtórzeniom zdań, części tekstu bądź jego motywów. Innym czynnikiem relacji intertekstualnej jest przemiana (transformacja) elementów tekstualnych poprzez to, że zostają powtórzone w trakcie tworzenia nowego tekstu²⁸. Wyraźnym brakiem jej propozycji jest jednak pozbawienie takiej aplikacji koniecznego w badaniach biblijnych uwzględnienia relacji treściowych. Pozostanie wyłącznie na płaszczyźnie relacji między tekstami definiuje Biblię jedynie jako dzieło literackie, jednakże sama propozycja w odniesieniu do badań Biblii jako literatury jest interesująca.

Van Wolde proponuje także podstawową terminologię dla elementów swojej metody. Tekst, do którego się odnosimy, nazywa genotekstem, natomiast tekst tworzony fenotekstem. Genoteks jest analizowany poprzez ukazanie przedmiotu fenotekstu (proces pisania). Analizę tę określa jako studium diachroniczne (historyczne). Skupia się ona na aktywności jednego lub wielu autorów. Bada się cel autora oraz źródła, które zostały wykorzystane w tworzeniu fenotekstu. Posiłkując się rozumieniem tych elementów przez innych badaczy,

²⁷ E. van Wolde, *Text with Dialogue with Texts: Intertextuality in the Ruth and Tamar Narratives*, „Biblical Interpretation” 5 (1997) no. 1, s. 1–3; zob. też S. Freyne, *Reading Hebrews and Revelation Intertextually*, w: *Intertextuality in Biblical Writings. Essays in Honour of Bas van Iersel*, ed. S. Draisma, Kampen 1989, s. 84.

²⁸ Por. E. van Wolde, *Text with Dialogue...*, dz. cyt., s. 4–8.

można wnioskować, że genotekst wpływa na fenotekst bezpośrednio i przyczynowo. Ukazuje to model hermeneutyczny, który charakteryzuje się, w przeciwieństwie do modelu globalnego, świadomością i intencjonalnością odniesień międzytekstowych²⁹. Fenotekst jest przyjmowany jako pewnego rodzaju system tekstów, określane przez inne teksty już istniejące. Niewątpliwie ważną rolę odgrywa czytelnik, który przypisuje tekstowi różnego rodzaju znaczenia³⁰.

Śród polskich biblistów w swoich publikacjach opisy i założenia ewentualnego stosowania metody intertekstualnej, rozumianej jako badanie relacji i wnioskowanie z nich, przedstawili Stanisław Mędała i Janusz Czernski.

Mędała podaje sześć kryteriów intertekstualności (relacji) możliwych do aplikacji w badaniach biblijnych³¹. Pierwszym jest niewątpliwym fakt istnienia powiązań między utworami lub poziomami tekstowymi wewnątrz Biblii. Tekst Pisma Świętego powstawał stopniowo, przechodząc etapy organizacji tekstów, ich kolejnych reorganizacji (w efekcie reaktury), redakcji, dodawania tekstów natchnionych do zbioru ksiąg świętych już istniejących. Drugim kryterium jest niewątpliwą zależność tekstu od pratektu. Oddziaływania starszych tekstów na późniejsze wyrażają się w cytatach, aluzjach, cytatach kombinowanych, w kształcie głównych idei i innych. Kolejne, trzecie kryterium, konieczne do uwzględnienia w intertekstualnych badaniach Biblii, to stosunkowo nietrudna do dostrzeżenia relacyjność idei przewodniej, przejętej z tekstu pierwotnego. Styl antologiczny, obecny w Biblii, sugeruje naśladowanie głównej idei obecnej w tekście pierwotnym. Czwarte kryterium metody proponowanej przez Mędałę to uwzględnienie możliwości, że pratekst – służący za strukturalny wzorzec tekstu – sam

²⁹ Por. M. Głowiński, *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 77 (1986) z. 4, s. 76; M. Pfister, *Koncepcje intertekstualności*, tłum. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 82 (1991) z. 4, s. 203.

³⁰ Por. J. Kaczmarski, *Analiza intertekstualna Apokalipsy. Metodologia i przykłady zastosowań*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 13 (2000), s. 108.

³¹ Zob. S. Mędała, *Intertekstualność w Biblii*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 5, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2003, s. 57–59.

z siebie wskazuje na relacyjność. Relacje między danym utworem a tekstami, dzięki któremu powstały, stanowią kryterium piąte. Ostatnie kryterium stanowi dialogiczność. Są to liczne relacje między tekstami słownymi (zwerbalizowanymi) a tekstami sformułowanymi w innych systemach znaków (szeroko pojęte *Wirkungsgeschichte*).

Inne kryteria prezentuje Czernski. Kierując się myślą Manfreda Pfistera, wskazuje, że zależności tekstu od pratektu mają różne natężenia. Sam autor tego poglądu dzieli kryteria intensywności intertekstualnej na ilościowe i jakościowe. Ważne w tym podziale są kryteria jakościowe, którym można przypisać małą lub dużą intensywność. Wśród kryteriów jakościowych Czernski wskazuje na sześć klas³². Pierwszą jest klasa referencyjności, która ma miejsce wówczas, gdy tekst został tylko zacytowany z pratektu, na którym się opierał. W tym przypadku intensywność jest słaba. Większy stopień zauważamy, gdy pratekt ulegnie interpretacji lub zostanie w jakiś sposób skomentowany przez autora tekstu³³. Kolejną jest klasa komunikatywności, która zależy od świadomości autora i lektora. Niskie natężenie międzytekstowe jest wtedy, gdy tekst w jakikolwiek sposób wpływa na autora, który nie jest zaznajomiony z tekstem pierwotnym. Wysoki stopień ma miejsce wówczas, kiedy autor świadomie zakłada, że pratekt jest dobrze znany również odbiorcy. Ilustruje to postawa autorów tekstów natchnionych, którzy zakładali znajomość tekstu (orędzia) Biblii przez czytelników³⁴. Klasa autorefleksyjności z kolei opiera się na refleksyjności samego autora. Twórca nie tylko świadomie odsyła do innych tekstów, ale stara się ukazać własną refleksję albo objaśnienie. Czernski podaje tutaj cytaty refleksyjne z Ewangelii wg św. Mateusza. Klasa strukturalności ma charakteryzować się tym, że pratekt staje się kliszą dla tekstu, np. w formie parodii lub naśladowania. Z niskim stopniem intensywności w klasie strukturalności mamy do czynienia wówczas, kiedy pratekt był zacytowany przypadkowo; o wysokim stopniu mówi się wówczas,

³² Zob. J. Czernski, *Metodologia Nowego Testamentu*, Opole 2012, s. 199 (Opolska Biblioteka Teologiczna, 126); por. M. Pfister, *Koncepcje intertekstualności*, dz. cyt., s. 204.

³³ Por. M. Pfister, *Koncepcje...*, dz. cyt., s. 204–205.

³⁴ Zob. J. Czernski, *Metodologia...*, dz. cyt., s. 199.

gdy pratekst jest ową kliszą. Za taki wzorzec uważane są opisy narodzin wielkich postaci ze ST, ale też z innych tekstów starożytnych. Selektywność z kolei, to klasa, która mówi o tym, jak bardzo jakiś element z pratekstu pomógł autorowi, gdyż został potraktowany jako klisza. Jeżeli autor stosuje cytaty dosłowne, wówczas mówi się o wysokim stopniu intensywności. Ostatnią klasę stanowi dialogiczność. Charakteryzuje się ona wysokim poziomem oddziaływań międzytekstowych, gdy interesujący nas kontekst różni się semantycznie od tekstu pierwotnego³⁵.

Powyższe dane pokazują, że możliwe jest uwzględnianie przynajmniej niektórych elementów intertekstualnych w badaniach biblijnych. Stwierdzenie Michała Zmudy, że prawie każdy egzegeta świadomie lub nieświadomie odwołuje się do relacji intertekstualnych³⁶, wydaje się w tym kontekście bardzo trafne. Czy jednak wystarcza to, aby można było mówić o metodzie intertekstualnej, właściwej dla badań biblijnych? Czy może raczej trzeba poprzestać na uwzględnieniu elementów intertekstualnych w ramach przyjętych już i stosowanych metod w badaniach biblijnych?

Próbie odpowiedzi na te pytania można znaleźć u Benedykta XVI w jego książce *Jezus z Nazaretu*. Papież wskazuje na fakt, że stare teksty w zderzeniu z nowymi sytuacjami nabierają nowego sensu. Inaczej bowiem teksty te są nie tylko archaiczne, ale wręcz niemożliwe do zrozumienia i odczytania przez współczesnego czytelnika³⁷. Dokumenty Papieskiej Komisji Biblijnej, głównie *Interpretacja Biblii w Kościele*, dostrzegając rozwój metod synchronicznych oraz diachronicznych, konkludują, że także egzegeza katolicka powoli zaczyna doceniać osiągnięcia innych nauk, np. psychologii czy literaturoznawstwa. Wśród nich mieszczą się próby stosowania metody intertekstualnej w badaniach

³⁵ Por. M. Pfister, *Koncepcje...*, dz. cyt., s. 207–208.

³⁶ Zob. M. Zmuda, *O intertekstualności i jej zastosowaniu w egzegezie biblijnej*, w: *Biblia i kultura – dialog czy konflikt?*, red. R. Pindel, S. Jędrzejewski, Kraków 2008, s. 117 (Hermeneutica et Judaica, 1); zob. też J. Kręcidło, *Jesus Final Call to Faith (John 12, 44–55)*. *Literary Approach*, Częstochowa 2007 (Biblica Paulina, 4).

³⁷ Zob. J. Ratzinger – Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, tłum. W. Szymona, Kraków 2007, s. 10–11.

biblijnych. Próbę scharakteryzowania relacji metod intertekstualnych do metod najpowszechniej używanych w biblistyce zaprezentował Stanisław Wypych³⁸. Relacje te nierzadko mogą wspomóc prawidłową interpretację tekstu biblijnego, a co ważniejsze, pomagają zobrazować aktualną interpretację we współczesnym świecie. Rzadkość wykorzystania tej metody na gruncie polskim sprawia, że konieczne jednak będzie sięgnięcie po anglojęzyczną literaturę przedmiotu, np. wspomnianą już Ellen van Wolde³⁹, Jamesa W. Voelza⁴⁰ czy Moga S. Younga⁴¹.

Dopełniając te rozważania, należy powiedzieć także o zastrzeżeniach wobec stosowania analiz intertekstualnych w badaniach biblijnych. W opinii krytyków intertekstualność jest, nieco generalizując, albo zbyt pojemna zakresowo, albo zbyt wąska nazewniczo. Zbyt pojemna, bo „wszystko-ogarniająca”, przez co stanowi kategorię nieoperacyjną. Zbyt wąska, wymagająca zatem dopełnienia i dookreślenia, przez takie m.in. terminy, jak „inter(non)tekstualność”, „inter-kon-tekstualność”, „trans-tekstualność”. Kiedy zaś intertekstualność zauważa się jako przydatną w analizach Biblii, to z reguły w ograniczonym wymiarze. Waldemar Linke intertekstualizm postrzega jako owoc postmodernistycznego kryzysu systemów ideologicznych, lokując go tym samym na płaszczyźnie kulturowej walki ideologii⁴².

Pomimo pewnych atutów analizy intertekstualnej, przez wielu znawców tematu owa metoda jest przedstawiana jako mało precyzyjna w analizie tekstów biblijnych. Jednym z nich jest Thomas R. Hatina, który krytykując używanie analizy intertekstualnej przez biblistów,

³⁸ Zob. S. Wypych, *Intertekstualność a najbardziej znane metody analizy literackiej Pisma Świętego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 42 (2004) nr 1, s. 155–168; na s. 155 w przypisie 3 przedstawione są pozycje bibliograficzne autorów zajmujących się problematyką badań intertekstualnych w odniesieniu do Biblii.

³⁹ E. van Wolde, *Text with Dialogue...*, dz. cyt., s. 1–28.

⁴⁰ J.W. Voelz, *Multiple Signs, Levels of Meaning and Self as Text: Elements of Intertextuality*, „Semeia” 69–70 (1995), s. 149–164.

⁴¹ M.S. Young, *The principle of Reformed...*, dz. cyt., s. 607–634.

⁴² Zob. W. Linke, *Pieśń nad pieśniami w Apokalipsie? Aluzja literacka lub zbieżność wyrazowa w badaniach intertekstualnych*, „Collectanea Theologica” 78 (2008) nr 4, s. 71–103.

uznał ją wręcz za infantylną, głównie w odniesieniu do studium, które miałyby ukazywać tylko wzajemne zależności między Starym a Nowym Testamentem. Jego zdaniem w badaniach biblijnych analiza intertekstualna służy najczęściej i prawie jedynie do opisu i analizy, zamierzonych lub przypadkowych, nowotestamentowych aluzji do pism starotestamentalnych. Hatina twierdzi, że intertekstualność w postaci przyjmowanej przez poststrukturalistów jest metodologią, która przeciwstawia się metodzie historyczno-krytycznej⁴³. To bardzo radykalna opinia, czy jednak zgodna z wynikami badań? Ostrożność względem intertekstualności może być uzasadniona. Kiedy jednak konsekwentnie odetniemy się od ideologicznych i filozoficznych, często niepozwalających na intersubiektywną komunikowalność założeń, analiza intertekstualna może poszerzyć możliwości metod, uważanych za klasyczne dla badań biblijnych. Pozostaje pytanie, czy bibliści zdołają sformułować dla swoich badań kompleksową metodę intertekstualną.

Bibliografia

- Aichele G., Phillips G.A., *Introduction: Exegesis, Eisegesis, Intergesis*, „Semeia” 69–70 (1995), s. 7–18.
- Bachtin M., *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa 1986.
- Bachtin M., *Problemy literatury i estetyki*, tłum. W. Grajewski, Warszawa 1982.
- Beale G.K., *John's use of the Old Testament in Revelation*, Sheffield 1998.
- Culler J., *Teoria literatury*, tłum. M. Bassaj, Warszawa 1998.
- Czerski J., *Metodologia Nowego Testamentu*, Opole 2012 (Opolska Biblioteka Teologiczna, 126).
- Eco U., *Innowacja i powtórzenie: między modernistyczną i postmodernistyczną estetyką*, „Przekazy i Opinie” 1990 nr 1/2, s. 12–36.

⁴³ Zob. T.R. Hatina, *Intertextuality and Historical Criticism in New Testament Studies: Is there a Relationship?*, „Biblical Interpretation” 7 (1999) no. 1, s. 28–29.

- Freyne S., *Reading Hebrews and Revelation Intertextually*, w: *Intertextuality in Biblical Writings. Essays in Honour of Bas van Iersel*, ed. S. Draisma, Kampen 1989, s. 83–93.
- Genette G., *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, tłum. A. Milecki, w: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, t. 4, cz. 2: *Literatura jako produkcja i ideologia, poststrukturalizm, badania intertekstualne, problemy syntezy historycznoliterackiej*, oprac. H. Markiewicz, Kraków 1992, s. 317–366.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Intertekstualność*, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 218–219.
- Głowiński M., *O intertekstualności*, „Pamiętnik Literacki” 77 (1986) z. 4, s. 75–100.
- Hatina T.R., *Intertextuality and Historical Criticism in New Testament Studies: Is there a Relationship?*, „Biblical Interpretation” 7 (1999) no. 1, s. 28–43.
- Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, przekł. i red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 1999.
- Kaczmarek J., *Analiza intertekstualna Apokalipsy. Metodologia i przykłady zastosowań*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 13 (2000), s. 103–118.
- Kręcidło J., *Jesus Final Call to Faith (John 12, 44–55). Literary Approach*, Częstochowa 2007 (Biblica Paulina, 4).
- Kristeva J., *Słowo, dialog i powieść*, tłum. W. Grajewski, w: *Dialog – język – literatura*, red. E. Czaplewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983, s. 394–418.
- Linke W., *Pieśń nad pieśniami w Apokalipsie? Aluzja literacka lub zbieżność wyrazowa w badaniach intertekstualnych*, „Collectanea Theologica” 78 (2008) nr 4, s. 71–103.
- Majkiewicz A., *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*, Warszawa 2008.
- Markiewicz H., *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Warszawa 1989.
- Mędała S., *Intertekstualność w Biblii*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 5, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2003, s. 57–59.
- Moyse S., *Intertextuality and historical approaches to the use of Scripture in the New Testament*, „Verbum et Ecclesia” 26 (2005) no. 2, s. 447–458.
- Moyse S., *The Old Testament in the Book of Revelation*, Sheffield 1995.
- Nycz R., *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy*, w: R. Nycz, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Warszawa 1993, s. 59–82.
- Pfister M., *Koncepcje intertekstualności*, tłum. M. Łukasiewicz, „Pamiętnik Literacki” 82 (1991) z. 4, s. 183–208.

- Phillips G.A., *Sign/Text/Différance: The Contribution of Intertextual Theory to Biblical Criticism*, w: *Intertextuality* ed. H.F. Plett, Berlin 1991, s. 78–101 (Untersuchungen zu Texttheorie, 15).
- Ratzinger J. – Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, tłum. W. Szymona, Kraków 2007.
- Thomas G.J., *Telling a Hawk from a Handsaw? An evangelical response to the new literary criticism*, „The Evangelical Quarterly” 71 (1999) no. 1, s. 37–50.
- Van Wolde E., *Text with Dialogue with Texts: Intertextuality in the Ruth and Tamar Narratives*, „Biblical Interpretation” 5 (1997) no. 1, s. 1–28.
- Vanhoozer K.J., *Is There a Meaning in This Text?: The Bible, the Reader, and the Morality of Literary Knowledge*, Grand Rapids 1998.
- Voelz J.W., *Multiple Signs, Levels of Meaning and Self as Text: Elements of Intertextuality*, „Semeia” 69–70 (1995), s. 149–164.
- Wypych S., *Intertekstualność a najbardziej znane metody analizy literackiej Pisma Świętego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 42 (2004) nr 1, s. 155–168.
- Young M.S., *The principle of Reformed intertextual interpretations*, „Theological Studies” 62 (2006) no. 2, s. 607–634.
- Zmuda M., *O intertekstualności i jej zastosowaniu w egzegezie biblijnej*, w: *Biblia i kultura – dialog czy konflikt?*, red. R. Pindel, S. Jędrzejewski, Kraków 2008, s. 103–121 (Hermeneutica et Judaica, 1).

Streszczenie

Celem tego artykułu jest próba rozpoznania potencjalnych możliwości i ograniczeń analizy intertekstualnej w badaniach biblijnych przedstawionych w wybranej literaturze. Intertekstualność jest znanym zjawiskiem literackim. W artykule zaprezentowano przykłady zastosowania takiej metody w badaniach biblijnych, a dodatkowo także pewne problemy związane z wykorzystaniem analizy intertekstualnej w badaniu Pisma Świętego. Artykuł zachęca, aby współczesne studia biblijne podejmowały wysiłki wykorzystywania najnowszych osiągnięć literaturoznawstwa w badaniach Biblii.

Słowa kluczowe intertekstualność, metoda, analiza, genotekst, fenotekst, Biblia

Summary

Intertextuality in Bible Studies

The aim of this article is to attempt to recognize potential possibilities and limitations of the intertextual analysis in the biblical studies presented in a selected literature. Firstly, the intertextuality is shown as a literary phenomenon. Then, examples of using such method in biblical studies are presented. The article presents also some perplexities connected to the use of the intertextual analysis in the study of Holy Scriptures. The article is an encouragement for contemporary biblical studies to make efforts and use modern achievements of literary studies in the research of the Bible.

Keywords intertextuality, method, analysis, genotext, phenotext, Bible